

*Opracowanie nad elementami
kulturowymi z obszaru LGD
Dunajec-Biała*

Krystian Kowalczyk

Wprowadzenie

Celem niniejszego opracowania jest zbiorcze przedstawienie dziedzictwa kulturowego przez pryzmat zabytków nieruchomych w czterech gminach powiatu tarnowskiego, tj.: Ciężkowice, Pleśna, Wojnicz i Zakliczyn. Opracowanie zostało przygotowane głównie w oparciu o wykaz obiektów wpisanych do rejestru zabytków, który z kolei został sporządzony na podstawie decyzji wydawanych przez Wojewódzkich Konserwatorów Zabytków od 1945 roku¹.

Znamienne we wprowadzeniu do niniejszego opracowania jest zdefiniowanie terminu „zabytek”. Mając na uwadze obowiązującą ustawę z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami² termin „zabytek” definiowany jest jako *„nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich część lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową”*(art. 3 pkt 1). Ochronie i opiece podlegają zabytki nieruchome będące m.in.: układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi, dziełami architektury i budownictwa (pałace, dwory, kamienice, domy, chałupy wiejskie, oficyny mieszkalne i gospodarcze, spichlerze, magazyny, obiekty sakralne itp.), obiekty obronne, parki, ogrody (parki pałacowe i dworskie, elementy komponowanych założeń), cmentarze (komunalne, wyznaniowe, wojenne, także pojedyncze groby i mogiły i mała architektura cmentarna), jak również miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne, czy też działalność znamienitych postaci, czy instytucji (art. 6 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami). Definicje odnoszące się do wymienionych wyżej obiektów znaleźć można w komentarzu do zestawienia zabytków nieruchomych sporządzonym przez Narodowy Instytut Dziedzictwa³.

Gminy Pleśna, Wojnicz, Ciężkowice i Zakliczyn położone są na malowniczych terenach Pogórza Ciężkowicko-Rożnowskiego, w dolinach rzek Dunajec i Biała. Zalesione, strome wzniesienia i rozległe doliny, wśród których znajdują się urokliwe pogórskie

¹ Narodowy Instytut Dziedzictwa, zestawienie zabytków nieruchomych, stan na 30 czerwca 2014 roku, dokument dostępny w Internecie pod adresem internetowym:

http://www.nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Zabytki_w_Polsce/rejestr-zabytkow/zestawienia-zabytkow-nieruchomych/stan%20na%2030%20czerwca%202014/MAL-rej.pdf, dostęp: 15.07.2014 r.

² Dz.U. 2003 nr 162 poz. 1568.

³ Narodowy Instytut Dziedzictwa, komentarz do zestawienia zabytków nieruchomych, dokument dostępny w Internecie pod adresem internetowym: http://www.nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Zabytki_w_Polsce/rejestr-zabytkow/zestawienia-zabytkow-nieruchomych/komentarz%20do%20tabelki.pdf, dostęp: 15.07.2014 r.

miasteczka i wsie tworzą atrakcyjne miejsce na zwiedzanie, wypoczynek i turystykę aktywną. Zabytki, miejsca ciekawe pod względem krajobrazowym, miejsca pamięci i kultu religijnego połączone są z różnego rodzaju szlakami, zarówno rowerowymi, jak i pieszymi czy ścieżkami dydaktycznymi, które ułatwiają dotarcie do nich.

Dziedzictwo kulturowe tych czterech gmin jest różnorodne i warte poznania. Zachowane miejskie układy architektoniczne, jak w Zakliczynie czy Ciężkowicach, przypominają o przeszłości i świetności małopolskich miasteczek położonych na dawnych szlakach handlowych. Szczególnie cenne są zabudowania drewniane. Zespoły dworskie – dwory mieszkalne, oficyny, parki – należące w przeszłości do rodów szlacheckich zarządzających terenami gmin, współcześnie zyskują nowe funkcje po pracach remontowych i konserwatorskich, przede wszystkim muzealne i kulturotwórcze. Przykładami są dwór Ignacego Jana Paderewskiego w Kąsnej Dolnej czy dwór w Lusławicach, gdzie utworzono Europejskie Centrum Muzyki Krzysztofa Pendereckiego.

Charakterystycznym elementem wśród zabytków tych gmin są jednak przede wszystkim cmentarze wojenne z okresu I wojny światowej, na których pochowani są żołnierze pochodzenia austriackiego, austro-węgierskiego, niemieckiego, rosyjskiego, polskiego i żydowskiego. W obrębie samej gminy Pleśna znajduje się ich prawie 20. Na terenie całej Galicji Zachodniej znajduje się ponad 400 cmentarzy wojennych z okresu I wojny światowej. Te miejsca, objęte opieką konserwatorską, wymagają szczególnej uwagi i zachowania pamięci o nich.

Gmina Ciężkowice

Ciężkowice to gmina miejsko-wiejska położona w powiecie tarnowskim, w południowej części województwa małopolskiego na Pogórzu Ciężkowickim. Gmina znajduje się w Ciężkowicko-Rożnowskim Parku Krajobrazowym. Powierzchnia gminy wynosi 103,22 km². Zamieszkuje ją 2,5 tys. osób. Prawa miejskie posiada od 1998 r.

Przez gminę przepływa rzeka Biała Tarnowska (prawobrzeżny dopływ Dunajca). W zachodniej części gminy znajduje się Płaskowyż Rożnowski, we wschodniej – Garby Rzepiennickie. Krajobraz gminy tworzą liczne wzniesienia, z płaskimi wierzchołkami i stromymi stokami oraz doliny rzeczne. Mniejsze rzeki i potoki płynące przez gminę to m.in. Kaśnianka, Zborowianka i Ostruszanka.

Z pochodzeniem nazwy Ciężkowice związana jest legenda, według której założycielem Ciężkowic był Cieszko, stryj Mieszka I, od którego imienia wzięła swój początek nazwa osady – Cieszkowice. Natomiast źródła historyczne podają, że pierwsza wieś w miejscu dzisiejszych Ciężkowic powstała w 1125 roku i należała do benedyktynów z Tyńca. Miasto lokowane zostało w 1348 r., na co zgodę wydał król Kazimierz III Wielki. Zasadźcami byli mieszcianie ze Starego Sącza – bracia Minard i Mikołaj. Przez miasto przebiegały szlaki handlowe z Czech i Węgier do Krakowa, przez co prężnie rozwijał się handel. Organizowano cotygodniowe targi, gdzie kupcy z różnych stron handlowali wyrobami tkackimi i rzemieślniczymi, solą, produktami rolniczymi, nabiałem, węgierskimi winami oraz końmi.

Gmina ma charakter rolniczy, ponad połowę powierzchni zajmują pola uprawne. Lasy zajmują ok. 30% powierzchni. Skład gatunkowy drzewostanów jest różnorodny: występuje w nich buczyna karpacka, bór jodłowo-świerkowy i las jodłowy oraz drzewostany charakterystyczne dla terenów podmokłych, jak podgórski łąg jesionowy nad potokami Młynkówka, Jastrzębianka i Zborowianka czy nadrzeczna olszyna górską wzdłuż Białej Tarnowskiej.

Ze względu na walory przyrodnicze i dziedzictwo kulturowe w gminie rozwija się turystyka. Unikatową atrakcją stanowi bez wątpienia rezerwat przyrody nieożywionej Skamieniałe Miasto z licznymi ostańcami skalnymi z piaskowca ciężkowickiego oraz Muzeum Przyrodnicze im. Krystyny i Włodzimierza Tomków, prezentujące kolekcję ptaków (200 gatunków), owadów (500 gatunków, 300 gatunków motyli) i trofeów myśliwskich. Muzeum wyposażone zostało w stanowiska interaktywne, nagrania dźwiękowe i filmowe oraz

fotogalerię cyfrową – wszystkie te multimedia pozwalają zapoznać się z ekspozycją w nietypowy sposób. Rezerwat Skamieniałe Miasto w Ciężkowicach ma powierzchnię ok. 15 ha, utworzony został w latach 70. XX w. i stanowi popularne miejsce wypoczynku i rekreacji w gminie.

Wśród zabytków gminy znajdują się także drewniane domy z charakterystycznymi dla tej części Małopolski podcieniami, austriackie, pruskie i rosyjskie cmentarze wojenne z okresu I wojny światowej oraz dworek Ignacego Paderewskiego w Kaśnej Dolnej z parkiem. Celem pielgrzymek jest neogotycki kościół pw. Pana Jezusa Miłosiernego i św. Andrzeja z obrazem Chrystusa Miłosiernego Ecce Homo.

Poniżej zaprezentowano najważniejsze obiekty zabytkowe znajdujące się na terenie gminy Ciężkowice z podziałem na poszczególne miejscowości.

Bogoniowice

Cmentarz wojenny nr 138 w Bogoniowicach zajmuje trójkątną kwaterę. Na cmentarzu pochowani zostali żołnierze pochodzenia austro-węgierskiego, rosyjskiego oraz niemieckiego, którzy polegli w starciach zbrojnych w 1915 r. W centralnej części znajduje się nagrobek rotmistrza Oswalda von Richthofena.

Drugim obiektem zabytkowym w gminie Bogoniowice jest drewniana, parterowa **oficyna z poł. XIX w.** W przeszłości budynek ten pełnił funkcję mieszkalną. Jest to klasycystyczna siedziba ziemiańska z XIX w. Od frontu znajdują się dwa drewniane ganki. Oficyna otoczona jest parkiem dworskim, w którym do czasów współczesnych zachował się starodrzew. Park zajmuje ok. 1 ha powierzchni.

Bruśnik

Powstanie parafii w Bruśniku datowane jest na I poł. XIV w. W XVI w. kościół katolicki został zamieniony na zbór protestancki, decyzją Piotra Rożena, który był właścicielem wsi. **Kościół pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny** zbudowano na początku XX w. w stylu neoromańskim, z cegły i kamienia. Wcześniej na jego miejscu znajdował się kościół z XV/XVI w. z prezbiterium wykonanym w stylu gotyckim. Kościół został rozebrany przed budową nowej świątyni. Koło kościoła znajdowała się drewniana dzwonnica. Wnętrze kościoła zdobi polichromia ornamentalna o motywach kwiatowych. W

kościół znajdują się również cztery dzwony: gotycki z XIV/XV w., barokowy z XVII w. oraz dzwony wykonane w latach 70. XX w. w pracowni Felczyńskich w Przemyślu nazwane „Antoni” i „Maryja”.

Przy kościele znajdują się cmentarz, kaplica z ołtarzem polowym oraz 4 kapliczki z rzeźbami ewangelistów w murowanym kamiennym ogrodzeniu, zbudowane w 1903 r.

Ciężkowice

Zabytkowy **układ urbanistyczny** w centrum Ciężkowic obejmuje **rynek, klasycystyczny ratusz oraz budynki mieszkalne**. Od czworobocznego rynku odchodzi 8 ulic. Zachowana do czasów współczesnych zabudowa pochodzi z XVIII i XIX w. Ratusz jest czteroskrzydłowy, posiada wewnętrzny dziedziniec, przed nim znajduje się drewniana wieża. Jest to przykład budownictwa małomiasteczkowego z XIX w. W piwnicach ratusza zachowały się sklepienia kolebkowe.

Ciężkowice, gmina Ciężkowice – klasycystyczny ratusz z XIX wieku

Wokół rynku w Ciężkowicach znajdują się **zabytkowe budynki mieszkalne**. Przy **ulicy Rynek nr 15** mieści się drewniany dom z II poł. XVIII w. z podcieniami wspartymi na czterech słupach. Kolejnym zabytkowym domem mieszkalnym, parterowym i murowanym, jest ten przy **ul. św. Andrzeja nr 104** z 1904 r. Projektantem był Jan Sas-Zubrzycki. Przy domu znajduje się oszklona weranda. Na ulicy Andrzeja znajduje się również drugi zabytkowy budynek. Jest to piętrowy, murowany dom przy **ulicy Andrzeja 6**. Działa w nim Szkolne Schronisko Młodzieżowe. Przy **ul. Tysiąclecia nr 11** mieści się drewniany, parterowy dom z I poł. XIX w. Konstrukcja domu jest zrębowa, a wewnątrz znajdują się belkowe stropy. Ostatni z zabytkowych domów znajduje się przy **ul. Grunwaldzkiej nr 6** (parterowy, drewniany) z XIX w. Wewnątrz również zachowały się stropy belkowe.

Kościół parafialny pw. Pana Jezusa Miłosiernego i św. Andrzeja Apostoła w obecnym kształcie zbudowany został na początku XX w. Jest to kościół trzynawowy, ceglano-kamienny, zaprojektowany i wykonany w stylu neogotyckim. W kościele znajduje się ołtarz główny oraz pięć ołtarzy bocznych. W ołtarzu głównym umieszczono obraz Chrystusa Miłosiernego „Ecce Homo”, ofiarowany przez papieża Innocentego XI, oraz relikwie św. Januarego i innych męczenników. Od 2003 r. kościół pełni funkcję sanktuarium. Organy znajdujące się w kościele wykonane zostały w Austrii.

Pierwszy kościół, murowany, w stylu gotyckim, powstał w tym miejscu w XIV w. W XIX w. w mieście wybuchł pożar, w wyniku czego została zniszczona część zabudowań miejskich, szpital koło kościoła oraz dach kościoła. Odbudowa wieży kościoła nie powiodła się, pod koniec XIX w. wieża zawaliła się, a jej pozostałości rozebrano. Z inicjatywy ks. Jacka Michalika rozpoczęto prace nad odbudową kościoła św. Andrzeja, ponieważ przeprowadzone ekspertyzy dały negatywne wyniki i zniszczone mury kościoła nie mogły być rekonstruowane. W konsekwencji powstała świątynia neogotycka, zachowana do czasów współczesnych. Koło kościoła znajduje się cmentarz, również wpisany do rejestru zabytków.

Kapliczka pw. św. Floriana w Ciężkowicach znajduje się przy ul. Rynek. Zbudowana została z fundacji Ignacego Jana Paderewskiego, co było związane z powstaniem straży pożarnej w tej miejscowości pod koniec XIX w. Kapliczka jest murowana i tynkowana, przykryta dachem. Wewnątrz znajduje się rzeźba św. Floriana.

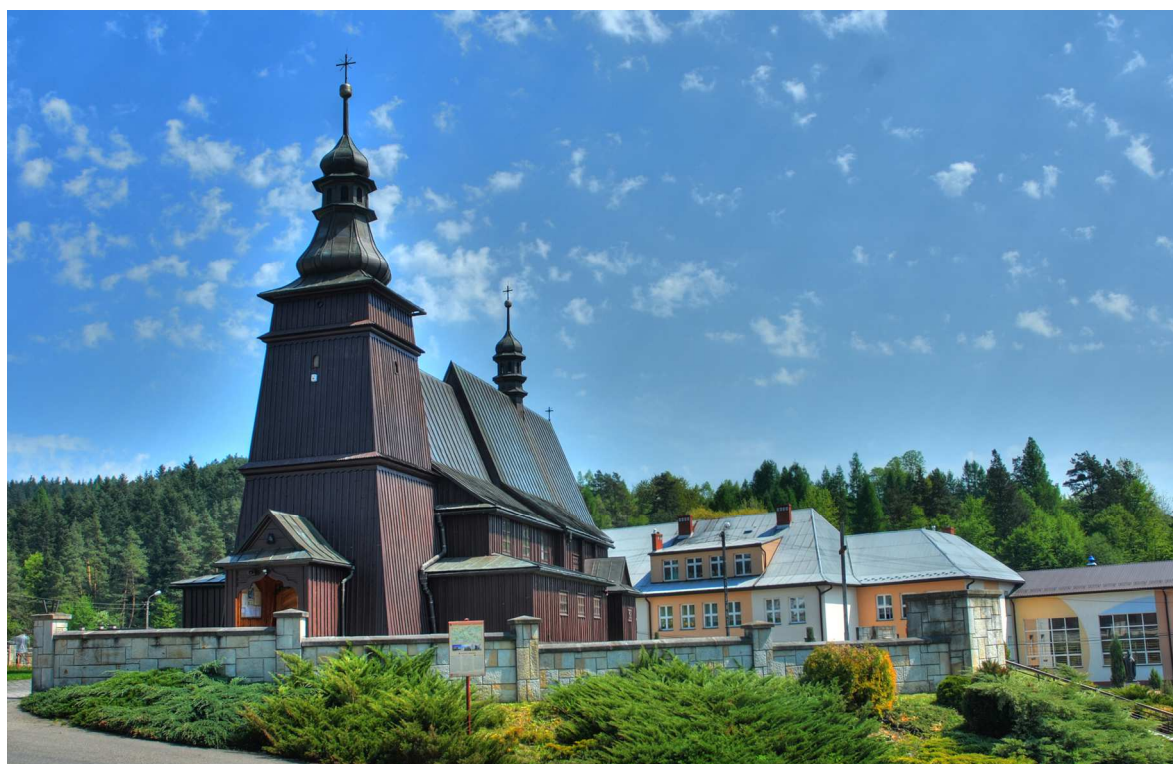
Ciężkowice, gmina Ciężkowice – kapliczka pw. św. Floriana

Cmentarz wojenny nr 137 zajmuje wydzieloną kwaterę na cmentarzu parafialnym. Pochowani na nim zostali żołnierze austro-węgierscy, niemieccy i rosyjscy w grobach zbiorowych i pojedynczych. Na cmentarzu znajduje się pomnik w kształcie bramy-ołtarza.

Cmentarz wojenny nr 141 w Ciężkowicach-Rakutowej jest miejscem pochówku żołnierzy austro-węgierskich, niemieckich i rosyjskich., którzy polegli w 1915 roku. Na cmentarzu znajduje się betonowy krzyż na cokole.

Jastrzębia

Kościół parafialny pw. św. Bartłomieja Apostoła zbudowano w I poł. XVI w. W czasie remontu w latach 60. XX w. pewne cechy stylowe uległy zatarciu. Kościół pierwotnie został wzniesiony w stylu późnogotyckim. Wewnątrz zwraca uwagę przede wszystkim ornamentalno-figuralna polichromia, wykonana również w latach 60. XX w. Ołtarz główny ma cechy stylu późnobarokowego. Znajdują się w nim 3 obrazy: Chrystusa Miłosiernego (XVII w.), Przemienienia Pańskiego (XVIII-XIX w.) i Opłakiwania Chrystusa (XVIII w.).

Jastrzębia, gmina Ciężkowice – kościół parafialny pw. św. Bartłomieja Apostoła z XVI wieku

Kamienna, tynkowana na biało, przykryta dachem **kapliczka przydrożna** w Jastrzębiej zbudowana została na początku XIX w. Kapliczki są charakterystycznym elementem krajobrazu kulturowego gminy Ciężkowice. Łącznie w gminie znajdują się 34 tego rodzaju obiekty, jednak nie wszystkie są wpisane do rejestru zabytków. Kapliczki zbudowane zostały w różnych stylach, są wykonane z drewna, kamienia lub cegły. Najczęściej kapliczka przyjmuje formę posągu figuralnego lub krzyża. Na drzewach znajdują się kapliczki szafkowe.

Kąsna Dolna

Do **zespołu dworsko-parkowego** w Kąsnej Dolnej prowadzi alejka obsadzona drzewami. Cały zespół tworzą dwór, dawna oficyna dworska oraz park dworski, które łącznie zajmują powierzchnię 16 ha. Dworek należał do Ignacego Jana Paderewskiego w latach 1897-1903. Wewnątrz znajduje się muzeum pamięci kompozytora oraz wystawa dotycząca historii dworu. W części muzealnej poświęconej Paderewskiemu umieszczono jego fortepian, zbiory biblioteczne, meble, fotografie. Dworek Paderewskiego jest miejscem organizacji cyklicznych wydarzeń muzycznych: koncertów pt. „Muzyczne Spotkania u Paderewskiego” oraz Festiwal Muzyki Kameralnej BRAVO MAESTRO.

Dwór zbudowano na niewielkim wzniesieniu na przełomie XVIII i XIX w. w stylu klasycystycznym. Jest to parterowy budynek z cegły. Jego właścicielami była rodzina Gostyńskich. Później decyzją Paderewskiego dwór przebudowano i dokonano również ponownej aranżacji parku dworskiego. W latach 50. XX w. w dworze mieściła się spółdzielnia produkcyjna, mieszkali w nim jej pracownicy, park wykorzystywano jako pastwisko. W latach 60. organizowane były tam wczasy pracownicze i kolonie dla dzieci.

Do rejestru zabytków dwór wpisano w latach 70. XX w. Następnie zabudowania dworskie wyremontowano, a oficynę zrekonstruowano. Obecnie w oficynie znajduje się dom pracy twórczej. Dwór jest także siedzibą Centrum Paderewskiego Tarnów – Kąsna Dolna. Jego działalność koncentruje się na upowszechnianiu kultury muzycznej poprzez koncerty, recitale, festiwale, warsztaty muzyczne, kursy mistrzowskie, sympozja, zjazdy, sesje naukowe.

Kośna Dolna, gmina Ciężkowice – Dworek Ignacego Paderewskiego

Ostrusza

W gminie Ostrusza znajdują się dwa **cmentarze wojenne – nr 142 i nr 143**. Pochowano tam żołnierzy armii rosyjskiej i austro-węgierskiej. Na cmentarzu znajdują się żeliwne krzyże i pomnik z płaskorzeźbą. Z kolei na cmentarzu nr 143 pochowani są żołnierze austro-węgierscy, niemieccy i rosyjscy. Na cmentarz prowadzi brama z furtką z masywnych belek. Za bramą umieszczono drewniany krzyż.

Tursko

W miejscowości Tursko znajdują się dwa cmentarze wojenne: nr 139 i nr 140. Na **cmentarzu wojennym nr 139** (Tursko-Łosie) pochowano żołnierzy austro-węgierskich i rosyjskich. Cmentarz otoczony jest kamiennym murem. Oprócz nagrobków na cmentarzu znajduje się betonowy krzyż. **Cmentarz wojenny nr 140** (Tursko-Zapotocze) zajmuje powierzchnię ponad 2000 m². Jest miejscem pochówku żołnierzy austro-węgierskich, rosyjskich i niemieckich poległych w 1915 r. Podobnie jak cmentarz wojenny nr 139 także i ten otoczony jest kamiennym murem, a pomiędzy nagrobkami znajduje się betonowy krzyż.

Zborowice

Kościół pw. Marii Magdaleny w Zborowicach zbudowany został w XVI w. w stylu późnogotyckim z kamienia i cegły. Znajduje się na wysokiej skarpie. W sąsiedztwie kościoła znajdował się szpital dla ubogich i szkoła parafialna. Na uwagę zasługuje wyposażenie wnętrza kościoła: rokokowy ołtarz główny z barokowym obrazem Chrystusa, figurami św. Wojciecha i św. Stanisława z II poł. XVIII w. oraz barokowym obrazem św. Marii Magdaleny Pokutującej. W podobnym stylu zostały wykonane ołtarze boczne: ołtarz po lewej stronie jest rokokowy, znajduje się tam współczesny obraz Matki Boskiej Częstochowskiej oraz barokowy obraz św. Łukasza. Po prawej stronie znajduje się późnobarokowy ołtarz z obrazem Chrystusa Zmartwychwstałego oraz z figurami św. Marii Magdaleny i św. Jana Ewangelisty. Również ambona i liczne rzeźby we wnętrzu kościoła zostały wykonane w stylu barokowym.

Cmentarz wojenny nr 136 w Zborowicach jest miejscem pochówku żołnierzy austro-węgierskich, niemieckich i rosyjskich. Znajdują się tam dwie kwatery, na każdej z nich umieszczono krzyż w centralnym punkcie.

Tabela nr 1. Podstawowe informacje o cmentarzach wojennych w gminie Ciężkowice

nazwa miejscowości	nr cmentarza wojennego	narodowości pochowanych żołnierzy
Bogoniowice	138	Austro-Węgrzy, Niemcy, Rosjanie
Ciężkowice	137	Austro-Węgrzy, Niemcy, Rosjanie
Ciężkowice	141	Austro-Węgrzy, Niemcy, Rosjanie
Ostrusza	142	Austro-Węgrzy, Rosjanie
Ostrusza	143	Austro-Węgrzy, Niemcy, Rosjanie
Tursko	139	Austro-Węgrzy, Rosjanie
Tursko	140	Austro-Węgrzy, Niemcy, Rosjanie
Zborowice	136	Austro-Węgrzy, Niemcy, Rosjanie

Źródło: opracowanie własne.

Gmina Pleśna

Gmina wiejska Pleśna położona jest w powiecie tarnowskim, we wschodniej części województwa małopolskiego na Pogórzu Ciężkowickim. Na terenie gminy znajduje się Obszar Chronionego Krajobrazu Pogórza Ciężkowickiego, czyli otulina parku krajobrazowego. Powierzchnia gminy zajmuje 83,10 km². Zamieszkuje ją prawie 12 tys. mieszkańców. Na terenie gminy znajdują się zarówno wzniesienia o stromych stokach, jak i łagodne równiny – wysokość wzniesień maleje w kierunku północnym, gdzie rozpościera się dolina Wisły.

Gmina położona jest na terenie pogórskim oraz w dolinach rzek: Białej Tarnowskiej oraz Potoku Pleśnianka. W krajobrazie widoczne są strome stoki wzniesień oraz doliny rzeczne. Ok. 30% powierzchni gminy zajmują lasy, gdzie występują naturalne zespoły leśne: buczyna karpacka, grąd (lipy, graby, świerki, brzozy), łągi jesionowo-wiązowe i wierzbowe. Różnorodność przyrodnicza zasobów leśnych przyczyniła się do ustanowienia form ochrony dla drzewostanu (pomniki przyrody) oraz dla fauny i flory (ochrona gatunkowa).

Pierwsze wzmianki o osadzie na terenie dzisiejszej gminy Pleśna pochodzą z 1236 r. Nazwa ulegała zmianie na przestrzeni wieków – Jan Długosz zapisał ją jako „Playszna”.

Zabytki gminy Pleśna obejmują ciekawe zespoły dworskie i parkowe – w Janowicach i w Rzuchowej. Oprócz tego, na terenie gminy znajdują się cmentarze wojskowe z czasów I wojny światowej. Rzeźba terenu gminy, z licznymi wzniesieniami i różnicami wysokości, sprzyja rozwojowi turystyki zimowej – narciarstwa biegowego oraz zjazdowego – na stokach Lubinki zimą działa wyciąg orczykowy. Stok ma długość 1200 m. Na terenie gminy prężnie rozwijają się gospodarstwa agroturystyczne, z których część należy do Małopolskiego Szlaku Owocowego. Szlak utworzony został w celu promocji sadownictwa regionu w połączeniu z tworzeniem zaplecza dla wypoczynku i rekreacji.

Poniżej zaprezentowano najważniejsze obiekty zabytkowe znajdujące się na terenie gminy Pleśna z podziałem na poszczególne miejscowości.

Dąbrówka Szczepanowska

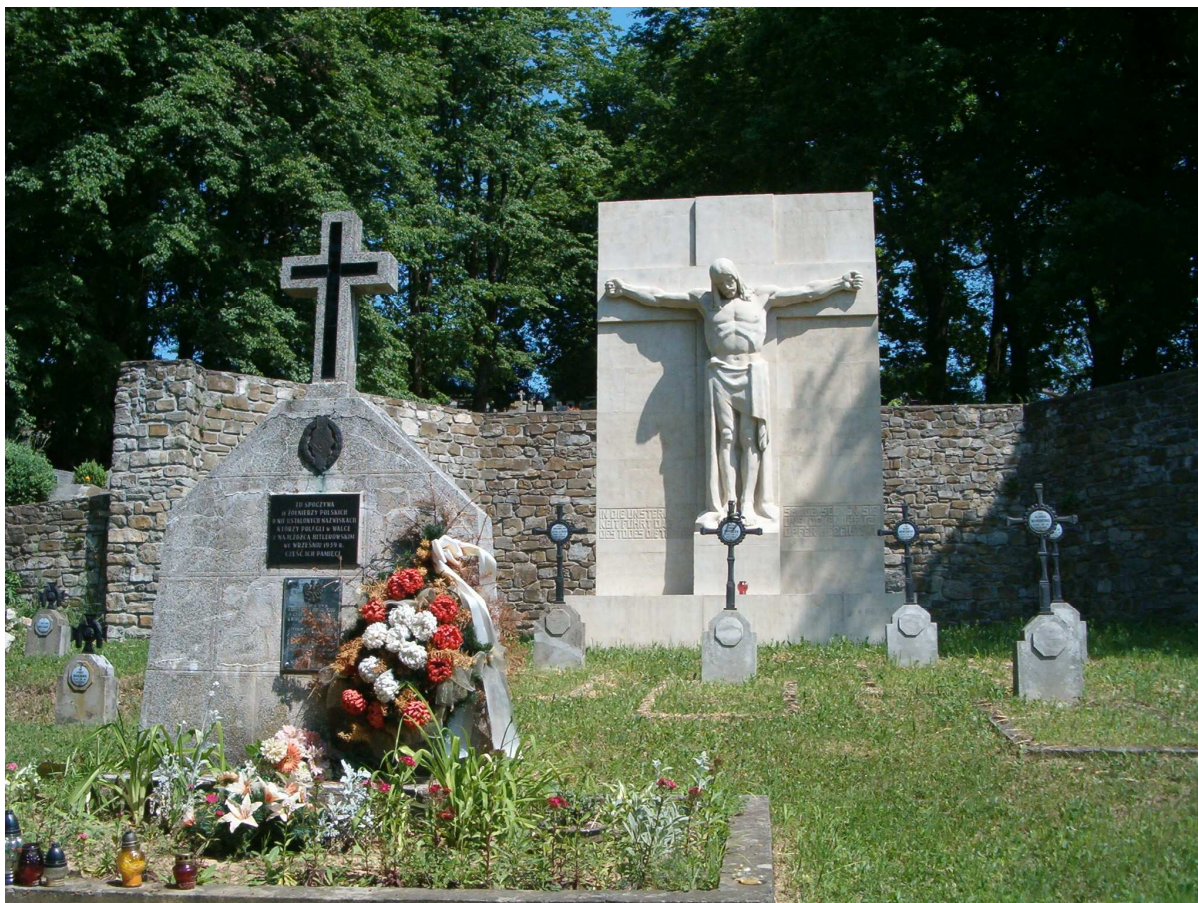
Charakterystycznym elementem krajobrazu gminy Pleśna są liczne cmentarze z okresu I wojny światowej. W gminie Pleśna znajduje się ich 19⁴, z czego tylko 8 wpisanych jest do rejestru zabytków Narodowego Instytutu Dziedzictwa. Pełny wykaz historycznych cmentarzy wojennych znajdujących się w obrębie gminy zaprezentowano w tabeli nr 2. W niewielkiej miejscowości Dąbrówka Szczepanowska znajduje się zabytkowy **cmentarz wojenny nr 193** z okresu I wojny światowej. Charakterystycznym elementem cmentarza jest kamienny pomnik z czterema tablicami inskrypcyjnymi, na których upamiętniono pamięć o poległych żołnierzach.

Janowice

W miejscowości Janowice znajduje się **kwatery wojenna nr 190** na cmentarzu parafialnym, na którym pochowano żołnierzy armii austro-węgierskiej i rosyjskiej. Kwaterę zaprojektował Heinrich Scholz, a wyróżniającym elementem kwatery jest rzeźba Chrystusa na krzyżu z wymowną inskrypcją w języku niemieckim, która w tłumaczeniu na język polski brzmi: *"Wrota śmierci prowadzą wiernych w nieśmiertelność. Szczęśliwi żegnają nas, dzięki których ofierze żyją"*.

Obiektem wartym uwagi w miejscowości Janowice jest także **XIX-wieczny zespół pałacowo-parkowy**, który obecnie pełni funkcję szkoleniowo-rekreacyjną.

⁴ Za: Roman Frodyma, *Cmentarze wojenne z I wojny światowej na ziemi tarnowskiej*, Wydawnictwo Ruthenus, Krosno 2006.

Janowice, gmina Pleśna – kwaterna wojenna na cmentarzu parafialnym z charakterystyczną rzeźbą Chrystusa w tle

Lichwin

We wsi Lichwin znajdował się niegdyś XVII-wieczny drewniany, jednonawowy kościół p.w. Serca Pana Jezusa, który przeniesiono tutaj z miejscowości Nagoszyn koło Dębicy. Wnętrze kościoła charakteryzowało się licznymi renesansowymi i barokowymi elementami, w tym m.in. ołtarz główny, ołtarze boczne, czy ambona. Kościół w 1979 roku uległ zniszczeniu w skutek pożaru.

W obrębie miejscowości Lichwin znajdują się jednak aż cztery cmentarze wojenne – wszystkie projektu Heinricha Scholza, na których pochowano żołnierzy armii Austro-Węgier, Polski, a także Rosji. Na uwagę zasługuje m.in. **cmentarz wojenny nr 185** umiejscowiony na szczycie wzgórza Gródek. Na słupach wejściowych do cmentarza znajdują się tablice w języku polskim i niemieckim opisujące przebieg bitwy o wzgórze.

Lichwin, gmina Pleśna – cmentarz wojenny nr 185

W obrębie cmentarza wojskowego nr 187 spoczywają polegli żołnierze austro-węgierscy i rosyjscy. Znajduje się tu także miejsce spoczynku austriackiego malarza i grafika

Franza Hofera, który zginął w bitwie pod Gorlicami w 1915 roku.

Charakterystycznym elementem cmentarza jest wejście w postaci dwóch kamiennych słupów zwieńczonych rzeźbami głów żołnierzy w hełmach.

Lichwin, gmina Pleśna – cmentarz wojenny nr 187

Tabela nr 2. Podstawowe informacje o cmentarzach wojennych w gminie Pleśna

nazwa miejscowości	nr cmentarza wojennego	narodowości pochowanych żołnierzy
Dąbrówka Szczepanowska	193	Austriacy, Austro-Węgrzy, Rosjanie
Janowice (kwatery wojenna)	190	Austro-Węgrzy, Rosjanie
Lichwin	159	Austro-Węgrzy, Polacy, Rosjanie
Lichwie	185	Austro-Węgrzy, Rosjanie
Lichwin	186	Austro-Węgrzy, Rosjanin
Lichwin	187	Austro-Węgrzy, Rosjanie
Lubinka	189	Austro-Węgrzy, Rosjanie
Lubinka	191	Austro-Węgrzy, Rosjanie
Lubinka	192	Austriacy, Austro-Węgrzy, Rosjanin
Łowczówek	171	Austriacy, Austro-Węgrzy, Polacy, Rosjanie
Łowczówek	172	Austro-Węgrzy, Rosjanie
Pleśna	173	Austro-Węgrzy, Rosjanie
Rychwałd	188	Austro-Węgrzy, Rosjanie
Szczepanowice	194	Austro-Węgrzy, Rosjanie
Szczepanowice	195	Austro-Węgrzy, Polacy, Rosjanie
Szczepanowice (cmentarz kalwiński)	197	Austro-Węgrzy, Rosjanie
Woźniczna	177	Austro-Węgrzy, Rosjanie
Woźniczna	178	Austro-Węgrzy, Rosjanie
Woźniczna	179	Austro-Węgrzy, Rosjanie

Źródło: opracowanie własne.

Lubinka

W miejscowości Lubinka położonej na południowych stokach góry o tej samej nazwie, będącej masywem na Pogórzu Rożnowskim, znajdują się trzy zabytkowe cmentarze wojenne z okresu I wojny światowej – **cmentarz wojenny nr 189, 191 oraz 192**. Cmentarz wojenny nr 189 projektu Heinricha Scholza charakteryzuje się kamiennym krzyżem na postumencie. Ekspozowanym elementem cmentarza nr 191 jest kamienny obelisk z płaskorzeźbą historycznego hełmu greckiego oraz wieńca z liści laurowych. Natomiast centralnym elementem cmentarza nr 192 jest neorenesansowa kaplica. Na wymienionych wyżej cmentarzach spoczywają żołnierze armii austro-węgierskiej oraz rosyjskiej

Łowczówek

W Łowczówku znajdują się dwa cmentarze wojenne – **cmentarz nr 171 i 172**. Cmentarz wojenny nr 171 występuje w literaturze także pod nazwą Cmentarz legionistów polskich w Łowczówku. Spoczywają tu głównie żołnierze I-szej Brygady Legionów polegli w bitwie pod Łowczówkiem w dniach 22-25 grudnia 1914 roku. Cmentarz w kształcie prostokąta zaprojektowali Siegfried Heller i Heinrich Scholz. Centralnym elementem

cmentarza jest kapliczka poświęcona w 1922 roku.

Cmentarz wojenny nr 172 zaprojektował Siegfried Heller. Centralnym elementem cmentarza jest XIX-wieczna prostokątna kapliczka z czterema kolumnami.

Łowczówek, gmina Pleśna – cmentarz wojenny nr 171 (legioniści)

Pleśna

W południowo-zachodniej części miejscowości Pleśna znajduje się zabytkowy **cmentarz wojenny nr 173** z okresu I wojny światowej o powierzchni 708 m². Projekt cmentarza wykonał Siegfried Heller. Ekspozycyjnym elementem cmentarza jest kamienna kapliczka z czterospadowym dachem przytrzymywanym przez cztery kolumny. Na opisywanym cmentarzu spoczywają żołnierze armii austro-węgierskiej i rosyjskiej polegli w latach 1914-1915.

Obiektem wartym uwagi w miejscowości Pleśna jest ponadto trójnawowy, neobarokowy **kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia NMP** zbudowany w latach 1924-30.

Rychwałd

W miejscowości Rychwałd znajduje się niewielki, mający zaledwie 44 m², zabytkowy **cmentarz wojenny nr 188** projektu Heinricha Scholza z okresu I wojny światowej. Na cmentarzu w czterech grobach spoczęli żołnierze armii austro-węgierskiej oraz rosyjskiej.

Szczepanowice

W miejscowości Szczepanowice znajdującej się na prawym brzegu Dunajca mieszczą się trzy zabytkowe cmentarze wojenne – **cmentarz wojenny nr 194, 195 oraz 197**. Centralnym elementem cmentarza nr 194 jest pomnik, na którym wyryto inskrypcję o treści w tłumaczeniu na język polski: "*Dążyliśmy do wasni - znaleźliśmy pokój*". Cmentarz zaprojektował Heinrich Scholz, podobnie jak cmentarz nr 197. Cmentarz wojenny nr 197 charakteryzuje się kamiennym pomnikiem zwieńczonym rzeźbą głowy mężczyzny w hełmie. Cmentarz wojenny nr 195 jest natomiast projektu Siegfrieda Hellera, komendanta VI Okręgu Cmentarnego Tarnów. Na wszystkich wymienionych wyżej cmentarzach spoczęli zarówno żołnierze armii austro-węgierskiej, jak również rosyjskiej.

Rzuchowa

Dwór w Rzuchowej przebudowywano kilkakrotnie modyfikując XVII-wieczne założenia dworskie. Majątek przez wieki nierzadko zmieniał właścicieli. Wśród wódatarzy majątku w Rzuchowej wymienić można m.in. rodzinę Olearskich, Dietłów, czy Matejków. Obecny wygląd dwór w Rzuchowej zawdzięcza przedsiębiorczemu gospodarzowi Aleksandrowi Chilewskiemu, który w 1912 odkupił majątek od Jerzego Matejki, syna Jana Matejki. Majątek znajdował się w rękach rodziny Chilewskich aż do roku 1946, by następnie przejść w posiadanie Skarbu Państwa. Obecnie mieści się tutaj Dom Pomocy Społecznej.

Rzuchowa gmina Pleśna – zespół dworsko-parkowy

Woźniczna

W miejscowości Woźniczna znajdują się trzy cmentarze wojenne z okresu I wojny światowej: **cmentarz wojenny nr 177, 178 oraz 179**. Wymienione wyżej nekropolie, podobnie jak większość tego typu w gminie Pleśna, zaprojektował Heinrich Scholz. Największy z cmentarzy – cmentarz nr 177 mający powierzchnię 1034 m², charakteryzuje się kamienną kolumną zwieńczoną niewielkim krzyżem. W mogiłach zbiorowych i pojedynczych grobach znajdujących się na cmentarzach pochowano poległych żołnierzy armii austro-węgierskiej i rosyjskiej.

Gmina Wojnicz

Gmina miejsko-wiejska Wojnicz zajmuje powierzchnię 78,5 km². Położona jest w dolinie Dunajca. Rzeźba terenu Wojnicza jest zróżnicowana – obejmuje zarówno niziny i równiny, jak wzniesienia – pagórki i wysoczyzny. Gmina leży na granicy dwóch makroregionów: Kotliny Sandomierskiej i Pogórza Wielickiego. Łagodne stoki wzniesień przecinane są dolinami rzecznyymi i parowami. Najwyżej położony punkt w gminie znajduje się w Lasowych Domach (351 m n.p.m). Oprócz Dunajca przez gminę przepływają również mniejsze rzeki i potoki, jak Kisielina, Więckówka, Olszynka, Pokrzywka i Ulga.

Pierwsze wzmianki o osadnictwie na tych terenach pochodzą z XII i XIII w. Wymieniano wtedy miejscowość Dunaiz przynależącą do benedyktynów z Tyńca, Goluczyn albo Opatkowice znajdujące się w granicach współczesnej gminy. Miejscowość położona była nad rzeką i w związku z tym rozwijała się prężnie od czasów średniowiecza. Rzeka stanowiła szlak handlowy z Krakowa na Węgry oraz z Tarnowa do Sącza.

Pierwsi osadnicy na terenie dzisiejszej gminy pojawili się w XI wieku. Do czasów współczesnych zachowały się wały grodu kasztelańskiego z XI w. w Wojniczu oraz grodzisko prapolskie i ruiny zamku Trzewlin na Panieńskiej Górze. Legenda głosi, że gród w tym miejscu założyli wojowie Mieszka I lub jego syna – Bolesława Chrobrego, co zostało upamiętnione w nazwie osady – pochodzącej od słowa woj, czyli wojownik. Wojnicz był osadą targową, istniała tu też komora celna. Mieszczanie z Wojnicza ufundowali budowę pierwszego mostu na Dunajcu w XVI wieku.

Latem wody rzeki Dunajec, czy stawów w Olszynach, sprzyjają zarówno osobom szukającym miejsca na wypoczynek i kąpiele, jak i wędkarzom. Wśród zabytków gminy trzeba wymienić zespół urbanistyczny wojnickiego rynku oraz zespoły dworsko-parkowe: Dąbskich w Wojniczu, Stadnickich w Wielkiej Wsi i Jordanów w Więckowicach. Na rynku w Wojniczu znajduje się początek niebieskiego szlaku prowadzącego do ruin średniowiecznego zamku Trzewlin na Panieńskiej Górze, który w przeszłości znajdował się w systemie obronnym zamków nad Dunajcem. Na Panieńskiej Górze utworzono również rezerwat florystyczny – chronione w nim są dwa unikatowe gatunki storczyka: błądy i purpurowy. Przez gminę przebiega również Droga Świętego Jakuba – szlak pielgrzymkowy do Santiago de Compostela w Hiszpanii.

Poniżej zaprezentowano najważniejsze obiekty zabytkowe znajdujące się na terenie gminy Wojnicz z podziałem na poszczególne miejscowości.

Olszyny

Parafia w Olszynach powstała w XVI w. Utworzona została z terenów należących do parafii Wojnicz, Gwoździec i Opatówek (obecnie Zakliczyn). **Kościół parafialny pw. NMP** zbudowano w II poł XX w. Przy kościele znajduje się zabytkowy cmentarz parafialny.

Na terenie wsi Olszyny, na cmentarzu parafialnym znajduje się **cmentarz nr 286 z I wojny światowej**. Zajmuje odrębną kwadratową kwaterę. Kwatera wojskowa otoczona jest betonowym ogrodzeniem. W murze znajduje się kuta brama i kute kraty w otworach o kształcie okien. Dodatkowo na cmentarzu, w murze, umieszczono tablicę inskrypcyjną i betonowy krzyż na postumencie. Cmentarz jest miejscem pochówku żołnierzy armii austro-węgierskiej i rosyjskiej. Ponadto, na cmentarzu znajduje się symboliczna mogiła porucznika Józefa Cieśli zamordowanego w Katyniu w 1940 r., który był żołnierzem Legionów Polskich.

Wielka Wieś

Ruiny średniowiecznego **Zamku Trzewlin z XIV w.** znajdują się na szczycie Panieńskiej Góry. Był to zamek rycerski, którym władał ród Białoniów herbu Rawicz. Nazwa zamku pochodzi od sposobu zapisu nazwiska (Trzewilińscy) lub miejsca pochodzenia członków rodu, którzy byli „z Trzewlina”. Zamek ten, łącznie z innymi zbudowanymi nad rzeką Dunajec, należał do systemu zamków obronnych na granicy dawnej Rzeczypospolitej. Konstrukcja zamku obejmowała trzy odrębne części. Zamek górny na planie kwadratowym otoczony był kamiennym murem. Z kolei zamek dolny zbudowano na planie trójkąta. Na samym dole wzniesienia znajdowało się koliste podgrodzie z fortyfikacjami, oddzielone od zamku dolnego suchą fosą.

Kolejnym rodem władającym zamkiem po Białoniach, byli Wielowiejscy herbu Półkozic. W XVII w., po potopie szwedzkim zamek popadł w ruinę. Mieszczanie z Wojnicza stopniowo dokonali rozbiórki murów.

Do ruin Zamku Trzewlin na Panieńskiej Górze prowadzi niebieski szlak turystyczny z rynku w Wojniczu. Z zamkiem związana jest legenda o niewiernych żonach rycerzy Bolesława Śmiałego. Niewierne żony schroniły się na zamku, aby uniknąć gniewu mężów wracających z królewskiej wyprawy do Kijowa. Kobiety broniły się na zamku, ale ostatecznie ich opór został złamany, a mężowie wymierzili im karę.

Zespół dworski w Wielkiej Wsi pochodzi z XVIII w. Dwór powstał w XVIII w. Zamieszkiwała go rodzina Stadnickich. Dwór popadł w ruinę, ale po II wojnie światowej przeprowadzono jego restaurację. Współcześnie w dworze znajduje się plebania. Do zespołu dworskiego należał budynek mieszkalny, park dworski i oficyna, która nie zachowała się do czasów współczesnych.

Więckowice

Zespół dworski i folwarczny w Więckowicach pochodzi z I poł. XIX w. W kompleksie dworskim znajdował się budynek mieszkalny, park z aleją dojazdową oraz pawilon. Dwór zbudowany został w stylu klasycystycznym, jak inne w tym regionie. Z kolei w skład folwarku wchodziły następujące zabudowania: rządówka, czworak, 2 stajnie, wolarnia, spichrz, 2 stodoły i magazyn.

Wojnicz

Miasto Wojnicz bierze swoją nazwę od słowa „woj”, czyli rycerz w drużynie księcia. Pierwsza osada na terenie dzisiejszego miasta Wojnicz powstała na przełomie VIII/IX wieku. Impulsem rozwojowym dla wojnickiej osady był handel, ponieważ miejscowość lokowana została na szlaku handlowym z Krakowa do Przemyśla oraz z Węgier na północ. Znaczenie w rozwoju miasta miało również rzemiosło.

Prawa miejskie nadano Wojniczowi w XIII w. Po kilku wiekach prężnego funkcjonowania miasto podupadło przez niesprawny system zarządzania przez starostów. Miasto zagrożone było też powodziami przez położenie nad rzeką Dunajec. W XVIII w. nadano miastu prawo organizowania jarmarków, co ponownie przyczyniło się do jego rozwoju.

W Wojniczu znajduje się **zabytkowy układ urbanistyczny**. Rynek wojnicki pod względem powierzchni jest o połowę mniejszy od Rynku Głównego w Krakowie. W projektowaniu układu urbanistycznego zastosowano styl placowo-ulicowy, co jest charakterystyczne dla miast lokowanych na prawie średzkim.

Wojnicz, gmina Wojnicz – zabytkowy układ urbanistyczny

Na rynku wojnickim znajduje się ponadto **kapliczka przedstawiająca figurę św. Floriana**. Obiekt wzniesiono w 1843 roku z inicjatywy ówczesnego burmistrza miasta Cyryła Dorożewskiego.

Wojnicz, gmina Wojnicz – figura św. Floriana na rynku wojnickim

Bez wątpienia zabytkiem wartym uwagi jest **kościół pw. św. Leonarda z XVII wieku**. Kronikarze podają jednak, iż już na początku XIII wieku w tym samym miejscu istniał inny kościół. Obiekt jest przede wszystkim interesujący ze względu na drewnianą, zrębową konstrukcję. Wnętrze jednonawowego budynku utrzymane jest głównie w stylu neorenesansowym – ołtarz główny, w którym znajdują się renesansowe obrazy z drugiej połowy XVI wieku oraz dwa ołtarze boczne z obrazami z XIX wieku. Na dachu dwuspadowym, krytym gontem, wznosi się niewielka wieżyczka, a nieopodal kościoła znajduje się kapliczka z końca XIX wieku.

Wojnicz, gmina Wojnicz – XVII-wieczny kościół pw. św. Leonarda z XIX-wieczną kapliczką

Interesującym obiektem w miejscowości Wojnicz jest także **kaplica grobowa rodziny Stadnickich z 1880 roku** na cmentarzu parafialnym. Wartym uwagi jest ponadto **pałac Dąbskich** wraz z murowaną kordegardą i budynkami gospodarczymi. Pałac projektu Karola Potylińskiego nawiązuje w dużej mierze do neogotyku. Budynek otoczono parkiem krajobrazowym, w którym znajduje się między innymi zegar słoneczny w kształcie stołu. Pałac jest obecnie zdewastowany, ale możliwe jest obejrzenie posiadłości z zewnątrz.

W miejscowości Wojnicz znajdują się także dwa cmentarze wojenne z okresu I wojny światowej, oba projektu Roberta Motki. **Cmentarz wojenny nr 282**, o powierzchni 172 m², znajduje się w centralnej części miasta. Spoczywają tutaj w 21 grobach żołnierze armii austro-węgierskiej oraz rosyjskiej. **Cmentarz nr 285** jest częścią cmentarza parafialnego w Wojniczu i spoczywają tutaj w 21 grobach żołnierze armii austro-węgierskiej. Centralnym elementem kwatery jest kuty krzyż z tabliczką na kamiennym postumencie. Napis na tabliczce głosi „*Vergängliche was Ihr Grosses tut bleibt unvergänglich*”.

Zakrzów

W miejscowości Zakrzów niedaleko Wojnicza znajduje się zabytkowy **cmentarz wojenny nr 284** z okresu I wojny światowej o powierzchni 421 m², na którym spoczywają żołnierze armii austro-węgierskiej i niemieckiej. Cmentarz projektu Roberta Motki, porucznika i architekta, wpisano w plan koła. Cmentarz otoczono kamiennym murem, a eksponowanym elementem obiektu jest betonowy krzyż.

Tabela nr 3. Podstawowe informacje o cmentarzach wojennych w gminie Wojnicz

nazwa miejscowości	nr cmentarza wojennego	narodowości pochowanych żołnierzy
Olszyny	286	Austro-Węgrzy, Rosjanin
Wojnicz	282	Austro-Węgrzy, Rosjanie
Wojnicz (kwatery wojskowa na cmentarzu parafialnym)	285	Austro-Węgrzy
Zakrzów	284	Austro-Węgrzy, Niemcy

Źródło: opracowanie własne.

Gmina miejsko-wiejska Zakliczyn położona jest w południowo-zachodniej części powiatu tarnowskiego, na wschodzie województwa małopolskiego. Gmina znajduje się na pograniczu trzech Pogórzy: Wiśnickiego, Rożnowskiego i Ciężkowickiego. Przez gminę przepływa rzeka Dunajec oraz m.in. rzeka Paleśnianka i potok Wolanka. Wzniesienia na terenie gminy sięgają od 300 do 500 m n.p.m. Powierzchnia gminy zajmuje 122 km². Gminę zamieszkuje ponad 12 tys. osób.

Prawie połowę powierzchni gminy Zakliczyn zajmuje Ciężkowicko-Rożnowski Park Krajobrazowy. Park Krajobrazowy obejmuje najcenniejsze fragmenty zachodniej części Pogórza Ciężkowickiego – malownicze pasma wzgórz pomiędzy dolinami rzecznyymi Dunajec i Biała Tarnowska. Dla krajobrazu gminy Zakliczyn charakterystyczne są nie tylko zalesione wzgórza i dolina Dunajca, ale również zabytki architektury i budownictwa: dwory w Lusławicach, Stróżach i Olszowej, ruiny zamku w Melsztynie oraz liczne, unikatowe kapliczki i figurki przydrożne, najczęściej wotywnie. Co ciekawe, pod zamkiem w Melsztynie, u podnóża wzgórza zamkowego mieszkają dwaj pustelnicy.

W dworku w Lusławicach w latach 20. XX w. mieszkał malarz Jacek Malczewski. Z jego inicjatywy powstała wtedy szkołka malarska dla utalentowanych dzieci. Od 2013 r. w na terenie podworskim działa Europejskie Centrum Muzyki Krzysztofa Pendereckiego, a sam kompozytor w dworku mieszka od lat 70. XX w.

Poniżej zaprezentowano najważniejsze obiekty zabytkowe znajdujące się na terenie gminy Zakliczyn z podziałem na poszczególne miejscowości.

Zakliczyn

W Zakliczynie zachował się do czasów współczesnych zabytkowy układ urbanistyczny miasta na planie wydłużonego wrzeciona z czworobocznym rynkiem o wymiarach 170x100 m. Miasto Zakliczyn lokowane zostało na terenie wsi Opatkowice w XVI w. Współcześnie istniejący Ratusz w Zakliczynie pochodzi z XIX w. Zbudowany został w miejscu wcześniejszego, drewnianego budynku Ratusza Miejskiego. Drewniana, parterowa zabudowa mieszkalna koło rynku ma charakterystyczne podcienie, co jest przykładem dawnego budownictwa w małych miasteczkach Małopolski. Drewniane domy znajdują się przy ulicy Mickiewicza pod numerami: 12, 23 i 35. W Zakliczynie tego rodzaju budownictwo

można zobaczyć także na ulicach Różanej, Malczewskiego i Piłsudskiego, otaczających Rynek. Rynek w Zakliczynie jest miejscem organizacji cotygodniowego jarmarku.

Zakliczyn, gmina Zakliczyn – ratusz z początku XIX wieku

Niezwykle interesującą placówką jest Muzeum Grodzkie „Pod Wagą” utworzone w 1970 r. przez Stefana Ściborowicza. Ekspozycja muzealna, udostępniona w domu przy ulicy Mickiewicza 21, obejmuje zbiory etnograficzne z najbliższej okolicy, wyposażenie warsztatów rzemieślniczych, dokumenty i pamiątki z okresu II wojny światowej.

Zakliczyn, gmina Zakliczyn – Muzeum Grodzkie „Pod Wagą”

Kościół pw. św. Idziego Opata zbudowano w latach 1739-1768 w stylu barokowym. Do kościoła przylega kaplica renesansowa z przełomu XVI/XVII w. z późnobarokową polichromią. Portal do zakrystii i murowany ołtarz prawdopodobnie pochodzą z zamku w Melsztynie. We wnętrzu kościoła zwraca uwagę rokokowy wystrój i wyposażenie, na które składają się ołtarz główny, cztery ołtarze boczne, ambona i konfesjonał. W ołtarzu głównym znajduje się obraz Matki Bożej z Dzieciątkiem. Przy kościele znajduje się cmentarz, również wpisany do rejestru zabytków.

Kościół pw. Matki Bożej Anielskiej zbudowano w latach 1641-1650. Fundatorami była rodzina Tarłów. W sąsiedztwie kościoła znajduje się klasztor reformatów, także z XVII w., z wirydarzem i krużgankami. Kościół jest jednonawowy. Wewnątrz uwagę zwraca ołtarz główny wykonany w stylu barokowym oraz późnorenesansowy nagrobek Zygmunta Tarły, jednego z fundatorów, z alabastrową rzeźbą rycerza w niszy przyściennej z czarnego marmuru dębnickiego.

Barokowa, ceglana **kapliczka św. Jana Nepomucena** znajduje się koło klasztoru franciszkanów. Jej powstanie jest datowane na XVIII w. Budowę ufundowali mieszkańcy

Zakliczyna i Kończysk. Jest to kapliczka dwukondygnacyjna, w kondygnacji górnej znajduje się rzeźba św. Jana Nepomucena. Lipy otaczające mury klasztorne, jak i ta rosnąca koło kapliczki wpisane zostały do rejestru pomników przyrody.

Trzeba jednak odnotować, iż w Zakliczynie znajdują się trzy kapliczki św. Jana Nepomucena, jedna obok klasztoru franciszkanów opisana powyżej, druga z 1858 roku na ulicy Jagiellońskiej, trzecia natomiast z 1729 roku na ulicy Adama Mickiewicza. Fotografia obok ukazuje kapliczkę świętego datowaną właśnie na 1729 rok.

Zakliczyn, gmina Zakliczyn, – kapliczka św. Jana Nepomucena z 1729 roku przy ulicy Adama Mickiewicza

Cmentarze wojenne z I wojny światowej w Zachodniej Galicji budowane były z inicjatywy Oddziału Grobów Wojennych C. i K. Komendantury Wojskowej w Krakowie. Obecnie zachowało się 400 cmentarzy tego rodzaju.

Cmentarz wojenny nr 293 w Zakliczynie jest miejscem pochówku żołnierzy przede wszystkim pochodzenia żydowskiego. Na macewach znajdują się wyryte gwiazdy Dawida. Pochowani tu są także żołnierze austro-węgierscy i jeden rosyjski. Umieszczony na betonowym pomniku napis głosi: „1914-1915 Tylko ci, których kroki przywiodły do nas, zmarłych, godni są owoców naszego zwycięstwa”.

Zakliczyn, gmina Zakliczyn – cmentarz wojenny nr 293

Cmentarz wojenny nr 294 w Zakliczynie zajmuje kwaterę na cmentarzu parafialnym. Na betonowym krzyżu umieszczono napis: „Wierni w potrzebie - błogosławieni w śmierci”. Cmentarz jest miejscem pochówku żołnierzy austro-węgierskich i rosyjskich (poza kwaterą). Znajduje się tam również mogiła żołnierzy z 38 Pułku Piechoty Strzelców Wileńskich poległych w 1939 r. i mogiła porucznika Józefa Krupskiego z 2 Pułku 1 Brygady Legionów Polskich. Pomnik z orłem zrywającym się do lotu upamiętnia Kubę Bojarskiego, oficera Legionów Polskich.

Charzewice

Na **cmentarzu wojennym nr 290 w Charzewicach** pochowano żołnierzy austro-węgierskich, rosyjskich i polskich, którzy zginęli w bitwie stoczonyj 19 listopada 1914 roku. Polacy walczyli po obu stronach frontu. Pochówek zorganizowała miejscowa ludność. Na poszczególnych mogiłach nie ma tabliczek imiennych. W górnej części kwatery znajduje się kamienny obelisk z wieżą na kwadratowej podstawie. Wieża otoczona jest kamiennymi

słupkami, pomiędzy którymi znajdują się kamienne krzyże – jednoramienne łacińskie i dwuramiennie lotaryńskie.

Gwoździec

Kościół pw. św. Katarzyny w Gwoźdźcu budowany był na początku XX w., w latach 1904-1913. Zaprojektował go architekt Adolf Zajączkowski. Kamiennie-ceglany kościół powstał w stylu neogotyckim. Ołtarz główny również został wykonany w stylu neogotyckim, później niż sam kościół, bo w 1935 roku. W polu środkowym ołtarza znajduje się rzeźba Chrystusa z Najświętszą Marią Panną i św. Józefem po jego bokach. Oprócz tego w górnej części znajdują się rzeźby św. Barbary i św. Kingi. Warto zwrócić także uwagę na inne elementy wyposażenia wnętrza kościoła, wykonane w różnych stylach: barokowe antepedium z XVIII w., późnogotycka chrzcielnica, neogotycka ambona i konfesjonał, trzy barokowe krucyfiksy z XVII-XVIII w. oraz dwa dzwony z XVII w.

Lusławice

Majątek dworski w Lusławicach obejmuje klasycystyczny, murowany parterowy dwór z XIX w., lamus z XVI w. restaurowany w latach 70. XX w. (dawny zbór ariański), neorenesansowy pawilon z XIX w., mauzoleum Fausta Socyna (reformatora religijnego) projektu Adolfa Szyszko-Bohusza oraz park z XVIII w. o powierzchni 5 hektarów z altanami i alejkami spacerowymi. Do parku przylega sad owocowy. Posiadłość dworska jest własnością prywatną, zwiedzanie wymaga uzyskania zgody.

W dworze w Lusławicach w latach 20. XX w. mieszkał malarz Jacek Malczewski. Z jego inicjatywy powstała wtedy szkoła malarska dla utalentowanych dzieci. Po II wojnie światowej wszystko popadło w ruinę. Zmieniały się funkcje dworu, jednak żadna z nich nie miała nic wspólnego w dawną posiadłość dworską. Znajdowała się tam izba porodowa, internat i przedszkole. Dopiero w 1976 r., kiedy dwór i jego otoczenie zostały zakupione przez kompozytora Krzysztofa Pendereckiego, rozpoczęła się kompleksowa ich restauracja – konserwacja, remonty i adaptacje zabudowań dworskich dla nowych funkcji. Od 2013 r. w na terenie majątku podworskiego działa Europejskie Centrum Muzyki im. Krzysztofa Pendereckiego, a sam kompozytor w dworku mieszka od lat 70. XX w.

Melsztyn

We wsi Melsztyn znajdują się **ruiny zamku na wzgórzu nad Dunajcem** – jednego z wielu zamków obronnych, służących niegdyś do obrony granicy Polski oraz szlaków handlowych. Budowa zamku rozpoczęła się w XIV w. z inicjatywy kasztelana krakowskiego Spicymira herbu Leliwa. Później, od XIV wieku do początku XVI w. zamkiem władał ród Leliwitów Helsztyńskich. Za Leliwitów dokonano rozbudowy zamku – powstał gotycki donżon, czyli wieża mieszkalno-obronna, której ruiny zachowały się do dziś w postaci dwóch ścian. W XVI w. zamek poddano przebudowie w stylu renesansowym, powstał wtedy mur ze strzelnicami (ruiny również zachowane). Zamek został zajęty w XVIII w. przez konfederatów barskich, a później zniszczony przez wojska rosyjskie w trakcie starć zbrojnych. Po 2000 r., dzięki staraniom gminy Zakliczyn, ruiny są zabezpieczane i możliwe jest ich bezpieczne zwiedzanie.

Z zamkiem w Melsztynie związana jest legenda. Według niej, na drodze prowadzącej do zamku pojawiać się może widmowa postać rycerza w zbroi, jadącego konno z rozwianym proporcem. Za nim nadjeżdża oddział jeźdźców, o czym świadczy odgłos kopyt końskich. Według opowieści, duchem tym jest Spytek III, który zginął w bitwie pod Grotnikami w 1439 r., a teraz wraca do swojego zamku.

W Melsztynie znajduje się również dawny cmentarz kościelny z XIV w.

Paleśnica

Kościół pw. św. Justyny został zbudowany w 1809 r. z fundacji Justyny Lanckorońskiej. Wcześniej w tym miejscu znajdował się drewniany kościół pw. św. Klemensa z XVI w. Wewnątrz znajduje się obraz św. Justyny autorstwa Kazimierza Woźniakowskiego. Ponoć jest to portret Justyny Lanckorońskiej, fundatorki kościoła. W kościele znajdują się organy 11-głosowe, zbudowane w latach 1901-1904 przez Tomasza Falla, organmistrza ze Szczyrzyca.

W Paleśnicy znajdują się również **trzy zabytkowe cmentarze: kościelny i dwa wojenne nr 295** (na terenie starego cmentarza parafialnego) i **nr 296**. Brama z potrójnym motywem krzyża greckiego prowadzi na cmentarz wojenny nr 295. Pochowani na nim są żołnierze

rosyjscy, austro-węgierscy oraz członkowie rodziny Steckich. Na pomniku umieszczonym na cmentarzu znajduje się tablica z napisem: „*Nie tylko wielkich czynów domaga się wielki czas – także wielkich wnuków*”. Na cmentarzu wojennym nr 296 pochowani zostali żołnierze austro-węgierscy. Napis na tablicy na pomniku w kształcie betonowego krzyża przypomina: „*1914 Skarby kryje to wzgórze: wiernych, dzielnych synów*”.

Roztoka

Cmentarz wojenny nr 287 znajduje się we wsi Roztoka na niewysokim wzniesieniu. Pochowali na nim zostali żołnierze austro-węgierscy. Na betonowym krzyżu znajduje się napis: „*1915 Czerń nocy musiała zasnuć te oczy by dla was zaświtał nowy dzień*”.

Tabela nr 4. Podstawowe informacje o cmentarzach wojennych w gminie Zakliczyn

nazwa miejscowości	nr cmentarza wojennego	narodowości pochowanych żołnierzy
Zakliczyn	293	Żydzi, Austro-Węgrzy, Rosjanie
Zakliczyn	294	Austro-Węgrzy, Rosjanie, Polacy
Charzewice	290	Austro-Węgrzy, Polacy, Rosjanie
Paleśnica	295	Austro-Węgrzy, Rosjanie
Paleśnica	296	Austro-Węgrzy
Roztoka	287	Austro-Węgrzy

Źródło: opracowanie własne.

Stróże

Powstanie dworu Dunikowskich w Stróżach, murowanego, parterowego, otoczonego parkiem, datowane jest na XVIII i XIX w. Bryła dworu nosi cechy architektury barokowej. Gruntowna przebudowa dworu miała miejsce w 1930 r. Obiekt niedostępny dla zwiedzających.

Zdonia

Zespół dworski w Zdoni, obejmujący dwór, folwark i park, powstał w II poł. XIX w. w stylu eklektycznym. Dwór jest parterowy, murowany. W pozostałościach parku znajduje się sadzawka.

Zakończenie

Jak zostało napisane we wprowadzeniu do niniejszego opracowania dziedzictwo kulturowe czterech gmin powiatu tarnowskiego, tj.: Ciężkowic, Pleśnej, Wojnicza i Zakliczyna jest różnorodne i warte poznania. Atrakcją turystyczną są z pewnością zachowane miejskie układy architektoniczne galicyjskich miejscowości, jak to jest w przypadku Zakliczyna czy Ciężkowic, gdzie niezwykle cenne są drewniane zabudowania. Niebywałą atrakcją są także zespoły dworskie i pałacowe, które po dziś dzień stanowią o świetności rodów szlacheckich będących niegdyś właścicielami tych ziem. Odpowiednie zaadaptowanie tych obiektów stwarza możliwości rozwoju na różnych płaszczyznach społeczno-gospodarczych..

Nie ulega jednak wątpliwości, iż charakterystycznym elementem wśród zabytków tych gmin są jednak przede wszystkim cmentarze wojenne z okresu I wojny światowej, na których pochowani są żołnierze pochodzenia austriackiego, austro-węgierskiego, niemieckiego, rosyjskiego, polskiego i żydowskiego. W krajobrazie gmin zauważyć można również przydrożne kapliczki, budowane w ramach podziękowań lub próśb o łaski. Zabytki sakralne – kościoły – znajdujące się w gminach stanowią bardzo często przykłady stylu neoklasycystycznego lub neogotyckiego, a ich wnętrza kryją elementy wyposażenia z wieków wcześniejszych – barokowe ołtarze, romańskie i gotyckie chrzcielnice, ambony, czy rokokowe zdobienia.

Dziedzictwo kulturowe, tudzież walory turystyczne czterech gmin powiatu tarnowskiego, tj.: Ciężkowic, Pleśnej, Wojnicza i Zakliczyna stwarzają potencjał dla rozwoju różnych form turystyki. Przykładami są turystyka rodzinna, weekendowa, szkolna, czy rowerowa. Stworzenie atrakcyjnego produktu turystycznego wymaga jednak odpowiednich działań w zakresie marketingu i zarządzania posiadanymi zasobami według przyjętej strategii rozwoju. Dobrym kierunkiem rozwojowym jest współpraca sektorów publicznego i prywatnego funkcjonujących na terenie gmin.

** Wszystkie umieszczone w niniejszym opracowaniu fotografie są własnością autora*